

Акімова Н. В.,

ПВНЗ «Соціально-педагогічний інститут Педагогічна академія», м. Кіровоград

ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛІНГВІСТИЦІ

Стаття присвячена дослідженню проблеми розуміння у сучасній психолінгвістиці. Шляхом аналізу історичних здобутків та деяких актуальних теорій визначено, що сьогодні сформовані передумови до побудови цілісної психолінгвістичної концепції розуміння тексту.

Ключові слова: розуміння, інтерпретація, текст, психолінгвістика, домінанта, сенс, значення, мовна свідомість.

Статья посвящена исследованию проблемы понимания в современной психолингвистике. С помощью анализа исторических достижений и некоторых актуальных теорий определено, что сегодня сформированы предпосылки к построению целостной психолингвистической концепции понимания текста.

Ключевые слова: понимание, интерпретация, текст, психолингвистика, доминанта, смысл, значение, языковое сознание.

The article deals with the research of the problem of understanding in modern psycholinguistics. By the analysis of historical achievements and some actual theories it is determined that pre-conditions are formed today to the construction of integral psycholinguistic conception of understanding of a text.

Keywords: understanding, interpretation, text, psycholinguistics, dominant, sense, meaning, linguistic consciousness.

Проблема розуміння недостатньо розроблена у лінгвістиці, тому що тривалий час вважалася питанням з галузі філософії та психології. Але сьогодні інтерес до процесу сприйняття та інтерпретації тексту значно зріс. Цьому сприяє суспільний запит на обґрунтування цілісної теорії розуміння, яка дозволила б розробляти відповідне програмне забезпечення, стандартизувати процедуру розуміння, структурувати тексти за рівнем складності, щоб адаптувати їх для різного кола читачів, тощо.

Метою статті є аналіз сучасної лінгвістичної концепції розуміння.

Звертаючись до зазначеної проблеми, не можна оминати увагою філософські надбання у цьому напрямку. Науковою основою теорій розуміння у будь-якій галузі знань (психології, когнітології, психолінгвістиці, лінгвопсихології та ін.) є герменевтична концепція, за якою розуміння починається з пояснення якихось готових думок і сформованих понять, щоб потім підвести їх під суть самих речей. При розумінні тексту інтерпретатор не прагне підвести свій сенс під авторський (точніше, прагне не тільки того), а спрямований на пізнання сенсу тексту (Г. Гадамер, Е. Гуссерль, В. Дільтей, П. Рікьор, З. Фройд, Ф. де Сосюр) [7, с. 31–37]. Д. Юм колись вважав, що думаючи про золоту гору, ми просто складаємо дві відповідні ідеї – «золото» і «гора» [3, с. 16–17].

Актуальні лінгвістичні розробки концепції розуміння дозволяють стверджувати, що інформаційне навантаження мовних уривків довжиною більш за одне слово не може бути описане в термінах простої суми значень складових цих текстів (Е. Бенвеніст, 1974; М. Бахтін, 2000; Р. Барт, 2001; О. А. Алімурадов, 2004 та інші), «сенс вислову або тексту не можна сконструювати на базі тільки значень їх складових» [6]. Отже, вчені доходять висновку, що зміст тексту не можна визначити через сумування значень слів. Звідси починаються активні пошуки чинників, які зумовлюють різні трактування одного тексту. Такими факторами називають місцеположення сусідніх матеріалів, заголовків, зображень, виділення декоративними елементами та інші засоби [21, с. 98]; особливості самого тексту, що формують той набір варіантів (потенційний дериват), з яких згодом особа вибирає найбільш для неї відповідний (реалізований дериват) [18, с. 10]; різні рівні мовної та комунікативної компетенції мовців, різний характер емоційного відтворення дійсності, характер викладу матеріалу, комунікативні девіації [10, с. 14] тощо. Таким чином, як зазначає Л. Г. Кім, у традиційне вчення про варіативну суть мови та її одиниць вводиться новий предмет вивчення – інтерпретаційна варіативність тексту, тим самим розширюються межі цього учення. По-перше, як його об'єкт розглядається текст. По-друге, предметом вивчення є мовна діяльність не продуцента тексту, а його реципієнта. По-третє, варіативність досліджується в напрямі не «від мовної системи до мовного матеріалу (тексту)», як це представлено в традиційній лінгвістиці, а «від тексту – до мовної діяльності». По-четверте, описуючи варіанти інтерпретації в плані змісту, робиться акцент на смислових (модусно-диктумних), а не формальних детермінантах варіативності [12, с. 6]. Подальша розробка проблеми варіативності тексту дозволила дійти висновку, що багатозначність тексту, його множинність, варіативність, реальна чи потенційна, є ознакою майже будь-якого тексту (Н. П. Колесніков, О. А. Лаптева, Л. Г. Кім, В. А. Плунгян, Е. В. Рахіліна, Г. П. Щедровицький та ін.).

Визнання можливості множинної інтерпретації одного тексту, а також співіснування кількох правильних варіантів розуміння того ж тексту знову привернуло увагу вчених, зокрема лінгвістів, до процесу рецепції тексту. В європейському і американському мовознавстві користуються популярністю кілька моделей розуміння тексту:

– теорія конструювання (А. С. Graesser, М. Singer, Т. Trabasso, 1994) – читач, не маючи часу на побудову розширеної просторової моделі, створює її мінімально логічний варіант [1, с. 371-395];

– гіпотеза мінімалізму (G. McKoon, R. Ratcliff, 1992) – читач зазвичай швидко генерує ті висновки, що доступні у робочій пам'яті, і на їх основі вибудовує послідовність тексту [4, с. 440-466];

– модель індексації подій (R. A. Zwaan, M. C. Langston, A. C. Graesser, 1995) – акцентує увагу на різній цінності інформації для реципієнта [5, с. 292-297].

3CAPS модель (С. Graesser, P. Wiemer-Hastings, K. Wiemer-Hastings, 1996) – три основи: (1) теоретична база, (2) сукупність стандартних інструкцій та (3) сукупність інтерактивних дій. Ця теорія підкреслює, що різні типи висновків пояснюються використанням різних механізмів розуміння [2, с. 25].

Традиційними є також модель інтеграції конструкції (Kintsch 1998), теорія структури, що вибудовується (Gernsbacher 1997), модель резонансу (Myers & O'Brien, 1998; O'Brien, Raney, Albrecht, и Rayner 1997), горизонтальна модель (Tzeng, и Linderholm 1998), модель копіювання ознак та схеми (Graesser, Kessler, Kreuz, и McLain-Allen 1998) та інші.

На пострадянському просторі проблема розуміння в останнє десятиліття активно розробляється Г. І. Ісенбаєвою, Т. Ю. Касаткіною, Н. М. Нестеровою, Н. П. Пешковою, Д. В. Псурцевим, Т. О. Сенченко, Н. М. Ткаченко, М. А. Холодною, В. С. Шевченко та іншими.

Наукового визнання здобула гіпотеза Н. П. Пешкової, за якою три етапи розуміння повідомлення співвідносяться з трьома рівнями його значення: поверхневим (пов'язане із сприйняттям зовнішньої форми тексту і з розумінням прямого значення, де важливу роль грає контекст в найширшому сенсі цього слова), глибинним (розуміння непрямого значення, – додаткових модусних сенсів, підтекстів і тому подібне, на цьому етапі розуміння важлива роль загального фонду знань автора і реципієнта) і сенсом (усвідомлення концепту, загального сенсу тексту, пов'язане з його інтелектуально-емоційним сприйняттям) [16]. Широко розповсюджена також теорія Г. І. Ісенбаєвої, яка пропонує розглядати процес розуміння крізь феномен вторинного тексту [9, с. 9]. А Н. М. Ткаченко навпаки акцентує увагу на ролі ментального лексикону (спираючись на теорію О. О. Залевської), розрізняючи значення на поверхневому та глибинному рівнях [20, с. 3–4]. Український вчений В. Е. Шевченко визначає послідовність сприйняття тексту таким чином:

1. Розглядають зображення.
2. Переглядають заголовки.
3. Зупиняються на виділених фрагментах, виразах, підзаголовках.
4. Читають текстовий матеріал [21, с. 98].

Т. Ю. Касаткіна підходить до проблеми розуміння схематично, умовно вирізняючи стадії доступу до слова, впізнання та ідентифікації [11, с. 8]. А от Н. М. Нестерова взагалі заперечує існування механізму розуміння, стверджуючи, що «розуміння тексту – це вільна інтерпретація, в основі якої лежить ігровий принцип функціонування свідомості» [14, с. 218].

В цілому аналіз сучасних гіпотез розуміння свідчить, що єдиної теорії поки що не існує. Наявні моделі досить суперечливі, певні ідеї викликають сумнів, зокрема, важко погодитися з думкою О. І. Новікова, що «принципово інша природа смислового коду дозволяє в результаті розуміння тексту здійснювати переклад своєю внутрішньою мовою – особливим способом представлення інформації. Однією з її істотних особливостей є симультанність представлення змісту в свідомості, на відміну від лінійної організації тексту» [15]. Попри всю повагу до цього авторитетного вченого немовна суть смислового коду викликає сумніви і потребує уточнення. Теза про симультанність, з нашого погляду, теж є дискусійною.

Проте представлені розробки проблеми інтерпретації тексту створюють досить ґрунтовну базу для побудови концепції розуміння, в тому числі цьому сприяють такі теоретичні доробки:

1. Теорія мовної свідомості [17, с. 10–11; 19, с. 36].
2. Теорія доміанти [8, с. 109; 13, с. 63; 15, с. 7].
3. Розрізнення сенсу і значення тексту.

Отже, проблема розуміння вже багато років привертає увагу дослідників. Завдяки здобуткам сучасної науки (філософії, психології, когнітології, різних галузей мовознавства) сьогодні ми значно наблизилися до побудови цілісної концепції розуміння тексту. Передумовою створення такої концепції став ряд актуальних, добре обґрунтованих теорій, зокрема теорії мовної свідомості (Є. Ф. Тарасов), теорії текстової доміанти (О. І. Новіков), моделей розуміння Г. І. Ісенбаєвої, Н. П. Пешкової, Д. В. Псурцева та ін.

Література:

1. Graesser A. C. Constructing inferences during narrative text comprehension / Graesser, A. C., Singer, M., & Trabasso, T. // *Psychological Review*. – 1994. – №101. – P. 371-395.
2. Graesser C. Constructing Inferences and Relations during Text Comprehension / C. Graesser, P. Wiemer-Hastings, K. Wiemer-Hastings // *Text representation: linguistic and psycholinguistic aspects*, Sanders, Schilperoord, Spooren (eds.). – Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 2001. – P. 21-26.
3. Hume D. An Inquiry Concerning Human Understanding / D. Hume. – Chicago : Gateway Editions, 1956. – 183 p.
4. McKoon G. Inference during reading / McKoon G., Ratcliff R. // *Psychological Review*. – 1992. – №99. – P. 440-466.
5. Zwaan R. A. The construction of situation models in narrative comprehension: An event-indexing model. / Zwaan R. A., Langston M. C., Graesser A. C. // *Psychological Science* – 1995. – №6. – P. 292-297.
6. Алимуратов О. А. Значение, смысл, концепт и интенциональность (Система корреляций) : дис. на соискание уч. степени доктора филологических наук: спец. 10.02.19 – «Теория языка» / О. А. Алимуратов. – Ставрополь, 2004. – 544 с.
7. Баркоускі П. У. Крытычны аналіз як перадумова у герменэўтычнай рэфлексіі [Электронный ресурс] / П. У. Баркоускі. – Режим доступа : http://internettrash.com/users/seminar/kritik_der.htm
8. Дорофеев Ю. В. Проблема соотносительности языковых средств в художественном тексте (на материале стихотворения В. Высоцкого «В дорогу живо...») / Ю. В. Дорофеев // *Культура народов Причерноморья*. – 2003. – №38. – С. 109-112.
9. Исенбаева Г. И. Методология порождения вторичного текста: когнитивный аспект : автореф. на соискание уч. степени доктора филологических наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Г. И. Исенбаева. – Уфа, 2010. – 38 с.

10. Карпа І. Б. Функціональні та прагматичні характеристики інтерактивної віртуальної комунікації (на матеріалі інформаційно-довідкового сервісу Yahoo!Answers): автореф. на здобуття наук. ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.02.04 – «Германські мови» / І. Б. Карпа. – Херсон, 2010. – 22 с.
11. Касаткина Т. Ю. Специфика развития значения слова в геронтогенезе : автореф. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.19 – «Теория языка» / Т. Ю. Касаткина. – Ижевск, 2007. – 23 с.
12. Ким Л. Г. Вариативно-интерпретационное функционирование текста : теоретико-экспериментальное исследование : автореф. на соискание уч. степени доктора филологических наук: спец. 10.02.19 – «Теория языка» / Л. Г. Ким. – Кемерово, 2010. – 50 с.
13. Моклиця А. В. Мовні доміанти художніх стилів польського модернізму : диск... канд. філол. наук : 10.02.03 / Моклиця Андрій Володимирович. – Л., 2005. – 177 с.
14. Нестерова Н. М. Психолінгвістика текста, или есть ли смысл в тексте? / Н. М. Нестерова // Вопросы психолінгвістики. – 2009. – №9. – С. 213-219.
15. Новиков А. И. Смысл: семь дихотомических признаков / А. И. Новиков // Теория и практика речевых исследований. – М. : МГУ, 1999. – С. 132-144.
16. Пешкова Н. П. Исследование влияния типа текста на механизмы смыслообразования / Н. П. Пешкова // Проблемы прикладной лингвистики. Сб. статей. – 2004. – №2. – С. 140-164.
17. Подгорная Е. А. Влияние интернет-коммуникации на формирование образов языкового сознания подростка (по данным психолінгвістического эксперимента) : автореф. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.19 – «Теория языка» / Е. А. Подгорная. – Кемерово, 2010. – 24 с.
18. Сенченко Т. А. Структуры текста и их восприятие: экспериментальное исследование (на материале текстов разных типов) : автореф. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.19 – «Теория языка» / Т. А. Сенченко. – Бийск, 2009. – 20 с.
19. Тарасов Е. Ф. Языковое сознание / Е. Ф. Тарасов // Вопросы психолінгвістики. – 2004. – №2. – С. 34-47.
20. Ткаченко Н. М. Исследование стратегий идентификации значения псевдослова : автореф. на соискание уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.19 – «Теория языка» / Н. М. Ткаченко. – Ижевск, 2007. – 20 с.
21. Шевченко В. Е. Роль інтерпретації інформації графічними засобами в періодичних виданнях / В. Е. Шевченко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 49. – Том 2. – С. 98-100.